

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.4.28>

PROBLEMY KARNO-PRAWNEGO ZABEZPIECZENIA OCHRONY TAJEMNICY PAŃSTWOWEJ

Vasyl Oliinyk

student Katedry Egzekwowania Prawa i Antykorupcji Prywatnej spółki akcyjnej „Szkoła Wyższa „Międzyregionalna Akademia Zarządzania Personelem”, kandydat nauk prawnych (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-2039-9390

e-mail: vasyloliynyk@gmail.com

Adnotacja. W artykule zauważono, że regulacja prawna przypisywania informacji do tajemnicy w prawie krajowym jest niedoskonała, a w niektórych przypadkach sprzeczna. Stanowisko to wynika ze znacznej ilości aktów normatywnych i prawnych, w których normach jest on ustalony, które w większości przypadków zostały przyjęte bez uzgodnienia aparatu pojęciowego przez różne zwołania jednolitego organu ustawodawczego Ukrainy, co doprowadziło do niejednoznacznego zrozumienia szeregu definicji dotyczących rodzajów informacji niejawnych i utrudniło ich wyszukiwanie podczas praktycznego zastosowania. Okoliczność ta umożliwiła podkreślenie negatywnych cech ustawodawstwa krajowego: fragmentaryczności, niekompletności, powielania i obecności sprzeczności w niektórych aktach normatywnych i ich normach, co spowalnia rozwój relacji informacyjnych w społeczeństwie i wpływa na skuteczność wykorzystania pewnego rodzaju tajnych informacji w zakresie sądownictwa karnego.

Słowa kluczowe: tajemnica państwowa, bezpieczeństwo, bezpieczeństwo narodowe, cyberbezpieczeństwo, ochrona, koncepcja, reformowanie.

PROBLEMS OF CRIMINAL AND LEGAL ENFORCEMENT OF THE PROTECTION OF STATE SECRETS

Vasyl Oliinyk

*laureate of the department of law enforcement and anti-corruption activities of PrJSC
"Higher educational institution Interregional Academy of Management personnel", candidate of
legal sciences (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0003-2039-9390

vasyloliynyk@gmail.com

Abstract. The article emphasizes that the legal regulation of classification of information as secret in domestic legislation is imperfect, and in some cases even contradictory. This situation is caused by a significant volume of those normative legal acts, in the norms of which it is enshrined, which in most cases were adopted without agreement of the conceptual apparatus by various convocations of the single legislative body of Ukraine, which led to an ambiguous understanding of a number of definitions regarding types of secret information and complicated their search during practical application. This circumstance made it possible to single out the negative features of domestic legislation: fragmentation, incompleteness, duplication and the presence of contradictions in individual legal acts and their norms, which slows down the development of information relations in society and affects the effectiveness of the use of a certain type of secret information in the field of criminal justice.

Key words: state secret, security, national security, cyber security, protection, concept, reformation.

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

Василь Олійник

*здобувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності ПрАТ
«Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління
персоналом», кандидат юридичних наук (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0003-2039-9390

vasyloliynyk@gmail.com

Анотація. У статті наголошено, що правове регулювання віднесення інформації до таємної у вітчизняному законодавстві є недосконалим, а у деяких випадках й суперечливим. Таке становище зумовлене значним обсягом тих нормативно-правових актів, у нормах яких вона закріплена, які у більшості випадків приймалися без узгодження понятійного апарату різними скликаннями єдиного законодавчого органу України, що призвело до неоднозначного розуміння ряду визначень стосовно видів таємної інформації та ускладнило їхній пошук під час практичного застосування. Така обставина надала можливість виокремити негативні особливості вітчизняного

законодавства: фрагментарність, неповнота, дублювання та наявність суперечностей в окремих нормативно-правових актах та їх нормах, що уповільнює розвиток інформаційних відносин у суспільстві та впливає на результативність використання певного виду таємної інформації у сфері кримінального судочинства.

Ключові слова: державна таємниця, безпека, національна безпека, кібербезпека, охорона, концепція, реформування.

Актуальність теми. Функціонування державної таємниці регулюється низкою нормативно-правових актів. Це зумовлено як потребами формування системи складових державної таємниці та її правових режимів, так і встановленням юридичної відповідальності за їх порушення в залежності від ступеня суспільної небезпечності того чи іншого діяння. Незалежно від такої об'єктивної зумовленості існує необхідність аби понятійно-термінологічний апарат інституту державної таємниці був за своїм змістом єдиним, несуперечливим і відображав сутність державної таємниці, а положення законодавства – забезпечували адекватність її правового регулювання та охорони. При цьому, слід уточнити, що змістом державної таємниці є інформація як невід'ємна, законодавча основа суспільних відносин взагалі, що має свій термінологічний апарат. Тому мова вестиметься як про удосконалення певних норм законодавства, так і про необхідність адаптації термінів в понятійну сферу державної таємниці.

Виклад основного матеріалу. Проблема удосконалення як правової системи охорони державної таємниці, і відповідного законодавства, не є новою. Закон України «Про державну таємницю» (Про державну таємницю, 1994) в якості базового нормативно-правового акту в сфері, регулює суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, і визначає терміни, пов'язані із засекречуванням, розсекречуванням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України.

За Законом, державна таємниця – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці країни та які визнані у порядку, встановленому Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою (Про державну таємницю, 1994).

Однак, уже при визначенні ключових понять має місце суттєва розбіжність. Так, поряд з терміном «державна таємниця» законодавець в ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» визначає в якості тотожного терміну «секретна інформація» (Про державну таємницю, 1994).

Припускаємо, що це зроблено, перш за все, з метою уникнення тавтології у тексті законодавчого акту.

Проте, на наш погляд, це не є доречним, оскільки «секретна інформація» є терміном більш загальним і може бути використаний для означення будь-якої публічної інформації, доступ до якої обмежується.

Так, у ст. 329 Кримінального кодексу (КК) України визначено відповідальність за втрату документів, що містять державну таємницю, і передбачено, що втрата документів або інших матеріальних носіїв *секретної* інформації, що містять державну таємницю, а також предметів, відомості про які становлять державну таємницю, особою, якій вони були довірені, якщо втрата стала результатом порушення встановленого законом порядку поводження із зазначеними документами та іншими матеріальними носіями *секретної* інформації або предметами (Про доступ до публічної інформації, 2011; Кримінальний кодекс України, 2001). Цей приклад доводить, що поняття «секретна інформація» є ширшим і включає «державну таємницю».

Ще один аспект термінологічної розбіжності пов'язаний із співвідношенням юридичних понять «захист державної таємниці» і «охорона державної таємниці». Хоча, на перший погляд здається, ніби ці поняття ідентичні. Проте це не зовсім так. Проблема співвідношення понять «захист» і «охорона» (передусім, суб'єктивних прав) у правовій літературі стоїть досить гостро і не є новою.

Детальний аналіз поглядів на цю проблему проведено неодноразово. Так, наприклад, П.В. Шумов зібрав найвідоміші з них, наголосивши при цьому, що термін «захист» у законодавстві вживається набагато частіше, оскільки питання захисту найбільш гостро постає у момент порушення чи посягань на права (Шумов, 2013).

Саме термін «захист», згідно етимологічного аналізу, застосовується для визначення активної протидії порушенню прав і зниження негативних наслідків від певних порушень.

Так, в нас існують суспільні відносини, пов'язані з охороною державної таємниці, як складової національної безпеки України, що регулюються Законом (Про державну таємницю, 1994), відповідно до вимог якого створена та діє система охорони державної таємниці, яка складається з підсистем: режиму секретності, секретного документального забезпечення; *захисту* інформації та підсистеми технічного забезпечення – це вже ми можемо говорити про захист державної таємниці.

Ю.С. Шемшученко зазначає, що охорона кожного права існує постійно і має на меті забезпечити його здійснення і не допустити його порушення (Шемшученко, 2005: 38). А отже, можна прийти до висновку, що наявність самого законодавства про державну таємницю вже є свідченням охорони цього інституту. Ю. Шемшученко далі наголошує, що до захисту порушеного права з'являється необхідність вдатися лише при його порушенні, заперечування або загрози порушення.

Захист і охорона права є синонімами і передбачають застосування до порушника санкцій. Відмінності між категоріями трактуються як чисто термінологічні. Вважаємо, тут скоріш працює діалектика двох категорій: процес та його результат. В даному випадку, процес – це функціонування системи державної таємниці, а захист – показник її результативності та ефективності.

П. Шумов, дослідивши низку поглядів на проблему, прийшов до висновку, що хоча в юридичній літературі і існує до сьогодні точка зору про те, що захист та охорона є тотожними явищами, більш обґрунтованим

є протилежна. Так, на його думку, «охорона» включає в себе лише систему заходів, спрямованих на запобігання порушень, або іншими словами, «охорона» зорієнтована, головним чином, на недопущення можливих порушень, а «захист» – на нейтралізацію вже існуючих. А отже, «охорона» діяльність держави щодо забезпечення прав суб'єктів правовідносин, а «захист» – одна з форм цієї охорони. Далі зроблено висновок, що чим більше заходів захисту, в порівнянні з охороною, тим гірше забезпеченість прав, і якщо сконцентруватися на охороні прав, тоді буде потрібно і менше їх захищати (Шумов, 2013: 13–14).

Все вірно, але заходи захисту можуть бути свідченням ефективності охоронної діяльності, коли вона сигналізує про потребу захисту. Наприклад, у випадку можливості витоку таємної інформації може бути порушена система її охорони, а відтак, вона потребує захисту. Така логіка здається сприйнятною з позицій філософії права.

У КК України вживається саме термін «охорона» – кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці (Кримінальний кодекс України, 2001). Законом «Про державну таємницю» вживаються як термін «захист» (у більшості випадків), так і термін «охорона» (їй присвячено р. 4 Закону) (Про державну таємницю, 1994).

При цьому неможливо простежити чітку позицію законодавця із даного питання, що породжує тлумачення й інтерпретації на власний розсуд. Не дають пояснень і норми Закону України «Про доступ до публічної інформації» (Про доступ до публічної інформації, 2011). Це доводить не тільки те, що існують проблеми тлумачення норм права, але й показує, що часто між науковою і практикою, законодавством відсутній належний зв'язок. У будь-якому разі, прийнятним залишається підхід і орієнтація на забезпечення захисту державної таємниці як прояву охоронної функції держави.

Законом України «Про державну таємницю» (Про державну таємницю, 1994) охорона державної таємниці у ст. 1 «Визначення термінів» визначається як комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативних заходів, спрямованих на запобігання розголошенню секретної інформації та втратам її матеріальних носіїв.

Зазначимо, що перше визначення поняття «система охорони державної таємниці» дав І.І. Божков, який визначив її як комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативних заходів, спрямованих на запобігання розголошенню секретної інформації та втратам її матеріальних носіїв. Наразі це визначення відповідає поняттю «охорона державної таємниці» (Божков, 2002: 9).

Найбільш повним вважається визначення А.С. Пашкова, який під системою охорони державної таємниці розуміє – організовану державою сукупність суб'єктів, що провадять діяльність, пов'язану державну таємницю, повноваженнями яких, згідно чинного законодавства України, є розробка і реалізація організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних, оперативних та інших заходів, спрямованих на запобігання розголошенню відомостей, що становлять державну таємницю та втратами матеріальних носіїв секретної інформації і використання цієї інформації на шкоду безпеці держави (Пашков, 2009).

У свою чергу, Ю. О. Дрейс, узагальнивши всі попередньо надані визначення, визначив систему охорони державної таємниці як організацію державою сукупності суб'єктів режимно-секретної діяльності, які у межах визначеної законодавством компетенції охороняють державну таємницю для забезпечення національної безпеки України від загрози розголошення (витоку) державної таємниці чи втрати матеріальних носіїв секретної інформації в інформаційній сфері (Дрейс, 2014).

Так, важливе значення відіграв системний підхід, оскільки в роботі вивчається саме система охорони державної таємниці. Система розглядається автором традиційно: як загальнонаукове поняття, що виражає сукупність елементів, які знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним і з середовищем і утворюють цілісність або єдність. Специфіка системного підходу визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта (Дрейс, 2014).

Таким чином, оскільки державною таємницею є найважливіші для України відомості в різних сферах її життєдіяльності й витік такої інформації загрожує як окремим сферам державних інтересів, так і національній безпеці України в цілому, відтак охорона і захист її була й залишається складовою частиною загальної системи забезпечення національної безпеки України.

При визначенні поняття «таємний» можливо зазначити, що у буквальному розумінні останнє означає те, що не підлягає розголошенню, тобто є секретним (Білодід, 1970). Відповідно до закону, цей термін розглядається у двох значеннях, по-перше, як інформація, доступ до якої обмежено відповідно до чинного законодавства, та розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі, і по-друге, як інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю (ч. 1 ст. 8) (Про доступ до публічної інформації, 2011).

Правове регулювання віднесення інформації до таємної у вітчизняному законодавстві є недосконалим, а у деяких випадках й суперечливим. Таке становище зумовлене значним обсягом тих нормативно-правових актів, у нормах яких вона закріплена, які у більшості випадків приймалися без узгодження понятійного апарату різними скликаннями єдиного законодавчого органу України, що призвело до неоднозначного розуміння ряду визначень стосовно видів таємної інформації та ускладнило їхній пошук під час практичного застосування.

Ще одним свідченням неузгодженості є те, що на сьогодні одним з найважливіших завдань держави є забезпечення збереження державної таємниці від розголошення різноманітними засобами й методами, у тому числі й шляхом притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

При цьому, у ст. 2 Закону «Про державну таємницю», що містить положення про законодавство України про державну таємницю (Про державну таємницю, 1994), не згадується КК України, а передбачено, що відносини у сфері охорони державної таємниці регулюються Конституцією України, законами України «Про інформацію» та «Про доступ до публічної інформації», цим Законом, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та іншими нормативно-правовими актами.

У той же час, у розділі 6 визначається відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю. Так, ст. 39 Закону дає перелік діянь за які настає дисциплінарна, адміністративна та кримінальна відповідальність згідно із законом (Про державну таємницю, 1994).

Серед них кримінально-караними є:

- розголошення державної таємниці (відповідає і передбачене ст. 328 КК України)
- втрата документів та інших матеріальних носіїв секретної інформації (відповідальність передбачена ст. 329 КК України) (Про державну таємницю, 1994).

Проте у КК України міститься низка і інших правопорушень у сфері охорони державної таємниці. На наш погляд, це зайвий раз доводить, що законодавцем не завжди сприймаються необхідні докорінні зміни, що мають відбуватися в інституті захисту державної таємниці, а враховано лише ті склади злочинів, що були визначені ще в КК 1960 р. (Кримінальний кодекс України : затв. Законом УРСР від 28 груд. 1960). З одного боку, це є зрозумілим з огляду на дату прийняття Закону, проте викликає необхідність корегування та змін понятійний апарат, оскільки інститут державної таємниці та нормативно-правова база його функціонування зазнали значних перетворень.

Зокрема, у ст. 330 КК України застосовується термін «службова інформація». Кримінальна відповідальність настає за передачу або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни.

До 2011 рр. цією статтею визначалася відповідальність за розголошення «конфіденційної інформації», що є у власності держави і не є інформацією, яка становить державну, комерційну або іншу таємницю, що охороняється кодексом (таємницю усиновлення, голосування тощо).

Цим самим, до категоріально-понятійного апарату державної таємниці вводяться терміни, які безпосередньо не стосуються державної таємниці, хоча за змістом ця інформація є обмежено доступною, що робить її співзвучною з державною таємницею, але міра й ступінь її захисту є іншою.

У свою чергу, ст. 28 Закону «Про державну таємницю» (Про державну таємницю, 1994) передбачено обов'язки громадянина щодо збереження державної таємниці. Відповідно і обмеження щодо передачі державної таємниці іноземній державі чи міжнародній організації (ст. 32 Закону) мають, першочергово, враховувати необхідність забезпечення *національної безпеки* України. Посадові особи та громадяни, винні у навмисному невіднесенні до державної таємниці інформації, розголошення якої може завдати шкоди інтересам *національної безпеки* України, а також необґрунтованому заниженні ступеня секретності або необґрунтованому розсекречуванні секретної інформації несуть юридичну відповідальність.

Окрім того, аналіз норм Закону України «Про державну таємницю», КК України, інших правових актів дає підстави визначати в якості ще однієї проблеми існуючий стан, що у КК України кримінально-правові норми, які передбачають відповідальність за порушення режиму охорони державної таємниці, розміщені не в розділі «Злочини проти основ національної безпеки» (розділ I Особливої частини КК України), а в розділі «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації» (розділ XIV Особливої частини КК України). Тим самим, і це думка чисельної кількості вчених (на цьому наголосували О. Ф. Бантишев, О. А. Шамсутдінов та ін.), законодавець применшив значення, що має для національної безпеки збереження державної таємниці. Хоча, разом з тим, у п. 20 Стратегії національної безпеки України (2020 р.) визначено, що відсутність цілісної інформаційної політики держави, слабкість системи стратегічних комунікацій ускладнюють нейтралізацію загроз; п. 45 – активна та ефективна протидія розвідувально-підривній діяльності, спеціальним інформаційним операціям та кібератакам, російській та іншій підривній пропаганді (Стратегія національної безпеки України, 2020).

Аналіз законодавства багатьох зарубіжних країн свідчить також про визнання порушення режиму схоронності державної таємниці в якості протиправних діянь, спрямованих на підрив основ національної безпеки.

Окрім того, *дослідження норм КК України та його співвідношення з нормами інших інституційних правових актів, а також вивчення зарубіжного законодавства, дає всі підстави стверджувати, що кримінально-правові норми, які передбачають відповідальність за порушення режиму охорони державної таємниці, мають бути перенесені з розділу «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації» в розділ «Злочини проти основ національної безпеки», як такі що мають безпосереднє значення для забезпечення національної безпеки. А отже вирішення означених проблем є важливим з точки зору захисту національної безпеки України, якій ця сфера споріднена.*

На жаль, вітчизняна система охорони державної таємниці досить лишається застарілою і тому є однією із загроз національній безпеці, що визнано на концептуальному рівні – фізична і моральна застарілість системи охорони державної таємниці та інших видів інформації з обмеженим доступом (Закон України «Про національну безпеку України» (2018 р.), Стратегія національної безпеки України (2020 р.), Стратегія воєнної безпеки України (2021 р.) та ін.) в умовах військової агресії РФ проти України визначає сектору безпеки і оборони завдання щодо забезпечення і реформування системи охорони державної таємниці.

Наразі існує нагальна потреба у прискоренні роботи з підготовки таких правових актів: нової редакції Стратегії кібербезпеки України; Концепції реформування охорони державної таємниці України, що наразі формується спеціалістами Служби безпеки України із залученням експертів НАТО, КМСС тощо; нової редакції Закону України «Про державну таємницю» та методичних рекомендацій Служби безпеки України щодо охорони державної таємниці в умовах ведення воєнних, бойових дій і спеціальних операцій; завершити роботу над формуванням переліку об'єктів критичної інфраструктури в контексті забезпечення інформаційної і кібербезпеки.

Список використаних джерел:

1. Білодід І.К. Академічний тлумачний словник української мови (1970-1980 років). 1970. URL: <http://sum.in.ua/s/tajemnyj>
2. Божков І.І. Державна таємниця та систем її охорони. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи охорони інформації в Україні*. 2002. № 4. С. 7–10.
3. Дрейс Ю. Функціонування системи охорони державної таємниці в Україні: організаційно-правова структура, принципи та завдання. *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. 2014. № 2. С. 176–184
4. Кримінальний кодекс України : затв. Законом УРСР від 28 груд. 1960 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text>
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
6. Пашков А.С. Система охорони державної таємниці та її роль в забезпеченні інформаційної безпеки. *Збірник наукових праць Військового інституту КНУ ім. Т. Шевченка*. 2009. Вип. 22. С. 168–171.
7. Про державну таємницю : Закон України від 21 січ. 1994 р. № 3855-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>
8. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 21 листоп. 2011 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
9. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
10. Шемшученко Ю.С. Що є право? Антологія української юридичної думки : у 10 т. Київ : Видавничий Дім «Юридична книга», 2002–2005. Т.10 : Юридична думка незалежної України. 2005. С. 30–46
11. Шумов П.В. Соотношение понятий «защита» и «охрана» информационных прав. *Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление*. 2013. № 5. С. 12–14.

References:

1. Bilodid, I.K. (1970). Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980 rokiv) [Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language (1970-1980 years)]. URL: <http://sum.in.ua/s/tajemnyj> [in Ukrainian].
2. Bozhkov, I.I. (2002). Derzhavna taiemnytsia ta system yii okhorony [State secret and its protection systems]. *Pravove, normatyvne ta metrolohichne zabezpechennia systemy okhorony informatsii v Ukraini*. № 4. pp. 7–10. [in Ukrainian].
3. Dreis, Yu. (2014). Funktsionuvannia systemy okhorony derzhavnoi taiemnytsi v Ukraini: orhanizatsiino-pravova struktura, pryntsypy ta zavdannia [Functioning of the state secret protection system in Ukraine: organizational and legal structure, principles and tasks]. *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. № 2. pp. 176–184. [in Ukrainian].
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine: approved]: zatv. Zakonom URSR vid 28 hrud. 1960 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. 1961. № 2. St. 14. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 5 kvit. 2001 r. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
6. Pashkov, A.S. (2009). Systema okhorony derzhavnoi taiemnytsi ta yii rol v zabezpechenni informatsiinoi bezpeky [The state secret protection system and its role in ensuring information security]. *Zbirnyk naukovykh prats Viiskovoho instytutu KNU im. T. Shevchenka*. Vyp. 22. pp. 168–171. [in Ukrainian].
7. Pro derzhavnu taiemnytsiu [On state secrets]: Zakon Ukrainy vid 21 sich. 1994 r. № 3855-XII. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> [in Ukrainian].
8. Pro dostup do publichnoi informatsii [On access to public information]: Zakon Ukrainy vid 21 lystop. 2011 r. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> [in Ukrainian].
9. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [National Security Strategy of Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 r. № 392. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukrainian].
10. Shemshuchenko, Yu.S. (2005). Shcho ye pravo? Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky [What is a right? Anthology of Ukrainian legal thought]: u 10 t. Kyiv : Vydavnychi Dim «Iurydychna knyha», 2002–2005. T.10 : Yurydychna dumka nezaleznoi Ukrainy. pp. 30–46. [in Ukrainian].
11. Shumov, P.V. (2013). Sootnoshenie ponjatij «zashhita» i «ohrana» informacionnyh prav [The relationship between the concepts of "protection" and "protection" of information rights]. *Ugolovno-ispolnitel'naja sistema: pravo, jekonomika, upravlenie*. № 5. pp. 12–14. [in Russian].